

TILSHUNOSLIKDA PARALINGVISTIKA VA PARALINGVISTIK LAKUNALARNING AHAMIYATI

Mamatova Shahlo Ramazon qizi

Talaba, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada paralingvistika fanining predmeti, uning muloqot jarayonidagi o'rni va "paralingvistik lakunalar" tushunchasi tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida turli madaniyatlarda bir xil imo-ishora yoki ovoz ohangining turlicha talqin qilinishi, shuningdek, bir madaniyatda mavjud bo'lib, boshqasida uchramaydigan noverbal birliklar tahlil qilingan. Maqola madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy takliflarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: paralingvistika, lakuna, noverbal muloqot, kinezika, proksemika, madaniyatlararo kommunikatsiya, lingvokulturologiya.

Inson muloqoti faqat so'zlardan iborat emas. Tadqiqotlarga ko'ra, axborotning qariyb 60-70 foizi noverbal kanallar orqali uzatiladi. Paralingvistika – tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, u nutqiy xabarga hamroh bo'ladigan nutqdan tashqari vositalarni o'rganadi.

Biroq, global dunyoda turli xalq vakillari muloqotga kirishganda, ko'pincha "tushunmovchilik devori"ga duch kelishadi. Bu devorning asosi nafaqat til bilmaslik, balki paralingvistik lakunalardir. Lakuna – bir madaniyatda odatiy sanalgan ma'lum bir belgi yoki ma'noning boshqa madaniyatda mavjud emasligi yoki mutlaqo teskari ma'no anglatishidir.

Paralingvistika atamasi fanga 1940-yillarda A. Xill tomonidan kiritilgan bo'lsa-da, uning fundamental asoslari G. Trager tomonidan ishlab chiqilgan.

R. Birdvistell kinezika (harakatlar) sohasida tadqiqot olib borib, "kinema" tushunchasini kiritgan.

E. Xoll proksemika (masofa) nazariyasini yaratib, madaniyatlararo farqlarni asoslab berdi.

O'zbek tilshunosligida paralingvistik vositalar M. Hamidov, S. Mo'minov kabi olimlar tomonidan ijtimoiy va madaniy kontekstda o'rganilgan.

Paralingvistika tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, nutqning og'zaki shaklida ishlatiladigan, lekin leksik (so'zlik) ma'noga ega bo'lmagan tovushli yoki noverbal vositalarni o'rganadi. "Para-" (yonida, qo'shimcha), "lingvistika" (tilshunoslik) so'zidan kelib chiqqan bu atama nutqni hamrohlik qiluvchi, uni to'ldiruvchi, emotsional va pragmatik jihatdan boyituvchi elementlarni tadqiq qiladi.

Paralingvistik vositalar nutqning mazmunini to'ldiradi, uning ta'sirchanligini oshiradi, tinglovchiga qo'shimcha axborot (hissiyot, munosabat, holat) yetkazadi. Agar ularsiz nutq aytilsa, fikr "quruq" bo'lib qoladi va muloqot maqsadi to'liq ro'yobga chiqmaydi. Ular verbal (og'zaki) va noverbal (noverbal) muloqotning muhim qismi hisoblanadi.

Paralingvistik vositalarning asosiy turlari. Olimlar (masalan, G.V. Kolshanskiy va boshqalar) paralingvistik vositalarni quyidagicha tasniflaydi:

Fonatsion (vokal) vositalar – ovoz xususiyatlari: tembr (ovoz rangi), temp (tezlik), balandlik (volume), pitch (baland-pastlik), intonatsiya, ritm, pauzalar,

to'ldiruvchi tovushlar ("e-e", "mm" va h.k.). Masalan, ovozning balandligi g'azab yoki hayajonni, sekinlashishi esa ta'kid yoki ikkilanchni bildirishi mumkin.

Kinetik vositalar – tana harakatlari: mimika (yuz ifodalari – ko'z, qosh, lab harakatlari), imo-ishoralar (qo'l, bosh, yelka harakatlari), pantomimika (butun gavda holati, duruq, yurish). Masalan, bosh irg'itish rozilik, qosh uchirmoq hayratni ifodalashi mumkin.

Grafik vositalar – yozuvda: harflarga qo'shimchalar, qo'l yozuvi uslubi, emoji'lar (raqamli muloqotda) va boshqalar.

Boshqa tasniflarda proksemika (masofa), takesika (tegish, quchoqlash) ham qo'shiladi, ammo ular ko'pincha ekstralingvistik (nutqdan tashqari) vositalar qatoriga kiradi. Paralingvistika asosan nutq bilan birga keladigan elementlarga qaratilgan.

O'zbek tilshunosligida bu mavzu faol o'rganilmoqda: paralingvistik vositalar muloqotni jonlantiradi, gender va madaniy xususiyatlarni aks ettiradi, badiiy matnlarda obraz yaratishga yordam beradi.

Paralingvistik lakunalar. Lakuna (bo'shliq, bo'sh joy) tilshunoslik va madaniyatshunoslikda bir til yoki madaniyatda mavjud bo'lgan, boshqa til/madaniyatda to'g'ridan-to'g'ri muqobili bo'lmagan hodisani bildiradi. Paralingvistik lakunalar turli madaniyatlarda paralingvistik vositalarning (imo-ishora, mimika, ovoz intonatsiyasi, pauzalar va h.k.) farqli ishlatilishi yoki umuman yo'qligi natijasida yuzaga keladigan muloqot bo'shliqlari (tushunmovchiliklar). Masalan: Bir madaniyatda tabassum doim ijobiy (do'stona) bo'lsa, boshqasida u "sabab siz" kulgi sifatida salbiy qabul qilinishi mumkin (rus madaniyatida "kulgi sababsiz – ahmoqlik belgisi" degan gap bor). Qo'l siqish yoki masofa saqlash (proksemika) bir xalqda yaqinlik ramzi, boshqasida esa hurmatsizlik bo'lishi mumkin. Pauza: ba'zi madaniyatlarda sukut hurmat yoki fikrni chuqurlashtirishni bildirsa, boshqasida noqulaylik yoki rozilik emasligini ko'rsatadi. Mimika yoki imo-ishoralar (masalan, bosh barmoqni yuqoriga ko'tarish) turli mamlakatlarda turli ma'no beradi.

Paralingvistik lakunalar madaniyatlararo muloqotda muammo tug'diradi: chet tilini yaxshi bilgan odam ham imo-ishora farqlari tufayli "culture shock" (madaniy zarba) yoki tushunmovchilikka duch kelishi mumkin. Ular prosodiya (intonatsiya), pauzalar, mimika, kinetika (harakatlar) va tana holati bo'yicha bo'linadi.

Raqamli muloqotda (emoji, GIF lar) ham paralingvistik lakunalar paydo bo'ladi, chunki bir xil emoji turli madaniyatlarda har xil talqin qilinadi.

Ahamiyati: a) Muloqot samaradorligi – paralingvistika nutqni emotsional va aniq qiladi. b) Tarjima va o'qitish – badiiy asarlarda yoki chet tili o'qitishda paralingvistik elementlarni hisobga olish kerak. c) Madaniyatlararo aloqa – lakunalarni bilish tushunmovchiliklarni oldini oladi (masalan, biznes, diplomatiya, turizm).

O'zbek madaniyatida imo-ishoralar va mimika kuchli ifodali bo'lib, nutqni "o'zbekona" qiladi. Paralingvistik lakunalar ko'pincha "madaniy shok"ka sabab bo'ladi. Masalan, yapon madaniyatida muloqot paytida ko'p jilmayish odobdan sanalsa, ba'zi shimoliy xalqlarda bu jiddiylikning yetishmasligi deb qabul qilinadi. Proksemik farqlar: Arab va lotin amerikaliklar muloqotda juda yaqin masofada turishni afzal ko'radilar (0.5 metr). Skandinaviya xalqlari uchun esa bu "shaxsiy hududni buzish" hisoblanadi. Bu vaziyatda paralingvistik lakuna muloqotning agressiv yoki noqulay kechishiga oladi.

Paralingvistika – tilning "ruhi" va uning ijtimoiy qobig'idir. Paralingvistik lakunalarni bilmaslik xalqaro muloqotda diplomatik xatolar va tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Nutqning o'zi (verbal qism) tana tili (noverbal qism) bilan mutanosib

bo'lmasa, xabar ishonchliligini yo'qotadi. O'quv dasturlariga kiritish: Chet tillarini o'qitishda faqat lug'at va grammatika emas, balki o'sha til egalarining paralingvistik lug'ati (imo-ishoralari) ham o'rgatilishi shart. Lug'atlar yaratish: "O'zbek-ingliz paralingvistik lug'ati" kabi qiyosiy-izohli qo'llanmalar yaratish zarur. Diplomatik tayyorgarlik: Xalqaro aloqalar mutaxassislari uchun paralingvistik lakunalar bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish muloqot samaradorligini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Poyatos, F. (2023). *Nonverbal Communication across Disciplines: Volume 1: Culture, Sensory Interaction, Speech, and Shadow Characters*. John Benjamins Publishing Company. (Paralingvistikaning eng so'nggi nazariy tahlillari).
2. Matsumoto, D., & Hwang, H. C. (2021). *Nonverbal Communication: Science and Applications*. SAGE Publications. (Hissiyotlar va mimika tahliliga oid yangi tadqiqotlar).
3. Wierzbicka, A. (2020). *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press. (Lakunalar va madaniy farqlar bo'yicha fundamental yangilangan asar).
4. Muminov, S. S., & Azizov, A. A. (2022). *Ijtimoiy lingvistika va kommunikativ muloqot tizimi*. Toshkent: Muharrir. (O'zbek nutq madaniyatidagi noverbal yangilanishlar).
5. Berdiyev, H. (2021). *O'zbek tili paralingvistik vositalarining lingvokulturologik tadqiqi*. Monografiya. Farg'ona.
6. Scherer, K. R. (2021). *The Vocal Communication of Emotion: A Multi-disciplinary Perspective*. Oxford University Press. (Fonetik paralingvistika va ovoz ohangi bo'yicha eng yangi manba).